

مبانی اخلاق در صحیفه سجادیه
حجت الاسلام و المسلمین آقای مرادی
محقق: فاطمه حیدری

چکیده

تبیین مبانی اخلاقی اسلامی بر اساس آموزه های صحیفه سجادیه، محور اصلی این گفتار است.

توحید به عنوان مبنای اخلاق در صحیفه است و نکات زیر قابل بررسی است: معرفت خدا، لطف خدا بدون

استحقاق مردم، خوف و رجا، امید به رحمت الهی، تکیه بر توفیق، توکل بر خدا. هفت راه از راه های تعالی معنوی

که در صحیفه مطرح شده: قرآن، ماه رمضان، تولی و تبری، شفاعت، توسل، شهود اعمال، صلوات بر محمد و آل

محمد. تمام این موارد را با تکیه بر متن صحیفه سجادیه توضیح داده شده است.

کلید واژه: اخلاق اسلامی - مبانی، اخلاق - صحیفه سجادیه، توحید - صحیفه، خوف و رجا، رحمت الهی،

توکل، توسل، قرآن، ماه رمضان، شفاعت، تولی و تبری، صلوات

مقدمه

بخش عظیمی از تعالیم انسان ساز انبیا را اخلاق تشکیل داده است. تعلیم خلق و خوی شایسته که موجبات سعادت دنیوی و اخروی انسان ها را فراهم سازد، یکی از آموزه های اساسی ادیان الهی است. در حدیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است؛ «علیکم بمکارم الاخلاق فان الله عزوجل بعثنی بها» (فصلنامه ی سفینه، شماره ۸، ویژه صحیفه سجادیه، ص ۷۲) بر شماست که به مکارم اخلاق آراسته شوید، زیرا خدای تعالی مرا برای آن مبعوث کرده است.

در آیات قرآنی نیز به مفاهیم اخلاقی در ابعاد فردی و اجتماعی آن تأکید فراوانی شده است. قرآن، فضائل را ستوده و رذایل را نکوهیده است.

پیامبر اکرم خود الگو و اسوه ی اخلاق بود. خداوند، خلق و خوی والای او راستوده و او را چنین می ستاید: انک لعلی خلق عظیم. (بحارالانوار، ج ۶۶، ص ۳۷۵) شخصیت تو مبتنی بر خلق و خوی عظیمی است. اخلاق والای پیامبر اکرم، خود یکی از اسباب ایمان و جذب مردم به آئین اسلام بوده است و در قرآن کریم می خوانیم: لو کنت فظا غلیظ القلب لانفضوا من حولک (القلم / ۴) اگر تندخو و خشن بودی مردم از گرد تو پراکنده می شدند. امامان شیعه نیز - که خلفای برحق پیامبر اکرم بودند- همگی اسوه های اخلاق و رفتار و فضایل انسانی بودند و همین ویژگی، یکی از نشانه های جانشینان راستین پیامبر اکرم است. اما به این ویژگی اساسی رهبران راستین اسلام کمتر استناد شده و ابعاد اخلاقی شخصیت آنها کمتر مورد بررسی قرار گرفته است.

یکی از کهن ترین متون اسلامی که در قرن اول هجری تألیف شده، کتاب *الصحیفة الکامله یا الصحیفه السجادیه* تألیف امام زین العابدین و سید الساجدین علی بن الحسین علیه السلام است. این کتاب به زبور آل محمد نیز موسوم است و به تواتر، توسط سه فرقه ی زیدیه، اسماعیلیه و امامیه به طرق گوناگون از آن امام همام روایت شده

است. (اسناد و مشایخ راویان صحیفه کامله، علوم حدیث، ج ۱۲، ص ۲۶). این کتاب مجموعه دعا‌های امام زین العابدین علیه السلام با خالق یکتا است، اما آنچه که از اخلاق حسنه و فاضله در این دعاها تعلیم داده می شود، کمتر از سایر مضامین شریف آن نیست. در این مجموعه ی گرانقدر، ضمن مناجات با خالق هستی، عالی ترین خلق و خوی انسانی در رفتار فردی و اجتماعی تعلیم گردیده است و هر کس که به مطالعه ی مضامین آن پردازد، به شخصیت والا و پیامبر گونه ی گوینده ی آن اعتراف خواهد کرد.

در دعا‌های صحیفه سجادیه، امام سجاد علیه السلام ضمن راز و نیاز با خداوند، به طور غیر مستقیم از فضایل و رذایل اخلاقی سخن می گوید. گویی در دیدگاه امام علیه السلام از طریق سخن گفتن و راز و نیاز با خداوند، می توان همه ی کمالات انسانی و وظایف فردی و اجتماعی را بازشناخت.

دعا‌های صحیفه، غالباً آمیخته با ستایش باری تعالی و توحید است. این عبارت - که از سویی لطیف ترین تعبیر عرفانی است که می تواند بر زبان انبیا و اولیای الهی جاری شود و از سویی دیگر عالی ترین و بلندترین معارف توحیدی را دربر دارد - جایگاه رفیع و ممتازی به این مجموعه داده است، به گونه ای که هیچ مجموعه دیگری در معارف توحیدی قابل مقایسه ی با آن نیست به ویژه آنکه جامه ای زیبا از حسن بیان - برخاسته از معدن فصاحت اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله - نیز بر زیبایی محتوای آنها می افزاید.

در اینجا به عنوان نمونه به بحث املکیت خداوند سبحان اشاره می شود. امام سجاد علیه السلام دعای ۲۲ را این گونه آغاز می کند: « اللهم انک کلفتی من نفسی ما انت املک به منی، و قدرتک علیه و علی اغلب من قدرتی ». این عبارت، به صراحت، دو نکته را بیان می کند: اول آنکه انسان و قدرت او، واقعی است نه خیالی و پنداری. این جمله، خط بطلانی است بر این اندیشه که تمام موجودات وهم و خیال و تصورهایی در آینه است یا سخن دیگری که همه ی انسان ها را شیر می داند، ولی نه شیر واقعی، بلکه تصویر شیری که روی پرده است، به اختیار خود

حرکتی ندارد، بلکه این باد است که او را به هر سویی که بخواهد به جنبش در می آورد. (حت املکیت خداوند با حفظ مالکیت انسان (دعای ۲۲) ، تنزیه خدای تعالی از احاطه ی بشر بر او، (دعای ۵ و ۳۲) لطف و فضل بی پایان الهی (دعای ۱۳)، توحید و تسبیح و تنزیه و حمد باری تعالی (دعای ۳۲ و ۴۷ و ۵۲)).

در عبارت امام سجاد صلوات الله علیه، سخن از قدرت و تکلیف واقعی انسان است. این دو واقعیت - که بر انسان واقعی مترتب است - اختیار را به خوبی می رساند و جبر را نفی می کند. اما نفی جبر، به گونه ای است که او را به ورطه ی تفویض نمی کشاند و واقعیت « لا یمکن الفرار من حکومتک » را نادیده نمی گیرد. این ویژگی بیان وحی است که در جایی به اجمال ، «لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین» (بحارالانوار، ج ۲، ص ۳۸۷) می گوید، و در جایی دیگر آن را تبیین می کند. (دعای ۲۲ صحیفه) جالب توجه آن که این نکات را ، هر کسی با اندک توجهی با واقعیت های زندگی خود منطبق می یابد، یعنی هم مالکیت خود و هم املکیت خداوند را توأمان در زندگی خود می بیند، که اولی نفی جبر و دومی نفی تفویض است.

این گونه گره گشایی از معضل دیرینه ی جبر و تفویض، امام سجاد علیه السلام را درخور است، که هم راز آشنای خلقت است و هم بر اوج قله های معرفت توحیدی جای دارد. در این گفتار، برآنیم که برخی از مبانی اخلاق اسلامی را بر اساس صحیفه ی سجادیه تبیین کنیم.

۲- توحید، مبنای اخلاق؛

در منطق امام سجاد علیه السلام توحید، یک بحث نظری خشک و بی نتیجه نیست. بلکه آثار عملی فراوان بر آن مترتب است، به ویژه در مقوله ی اخلاق. بخشی از این آثار را برمی شماریم، تا بتوانیم به محکی برای بررسی ادعاهای مدعیان توحید، دست یابیم.

بدیهی است که این حقیقت، منافاتی با حقایق دیگر ندارد، از این قبیل که امام سجاد علیه السلام، عقیده به توحید یا قرآن را وسیله ی خود به درگاه خدا بداند، چرا که این ها، همه یک نورند و بیانگر یک حقیقت واحد، به زبان های مختلف.

– شهود اعمال؛

کسی که بداند جزئیات کارهای او در معرض شهادت شاهدان گوناگون است، در رفتارهای خود دقت می کند.

از دعاهای امام سجاد علیه السلام در این باره می آموزیم که: هر روز نو پدید، بر ما شهادی سخت گیر است که بر اعمال ما گواهی می دهد. اگر به نیکی عمل کنیم، با حمد و سپاس ما را وداع می گوید. و اگر بد کنیم، بانکوهش، از ما جدا می شود. (دعای ۶).

ملائک موکل بر ثبت اعمال، بار گزارش کارهای ما را به دوش می کشند. در آغاز هر روز جدید، باید از خدا بخواهیم که بار سنگینی را که بر دوش آنها می نهیم، آسان گرداند؛ بدین طریق که کارنامه ی خود را از حسنات پر کنیم و در محضر آنها به سوء عمل، روا نشویم. (دعای ۶) آنها به نامه ای درخشان، شاد می شوند. پیوسته در جهت شادی آنها بکوشیم. (دعای ۱۱)

آسمان و زمین و ساکنان آنها، صدای توبه ی بنده ی گنهکار را می شنوند و بر آن شهادت می دهند. برخی از آنها در هنگام توبه ی بنده، برای او دعا می کنند. این دعا، یکی از عواملی است که امید می رود سبب نجات انسان گردد. (دعای ۳۱)

برتر و بالاتر از همه ی شاهدان اعمال، خدایی است که آشکار و نهان آدمیان رامی بیند و بر پیدا و ناپیدای آنها گواه است. با این همه، به لطف و کرم خود، این همه عیب را می بیند و می پوشد، که اگر چنین تفضلی بر

مردم نمی کرد، هیچ فردی، فرد دیگر را به انسانیت نمی پذیرفت. (بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۳۸۵) و این لطفی است

از خدای منان بر بنده ای که سزاوار رسوا شدن است. (دعای ۴۵)

امام سجاد علیه السلام از خداوند متعال می خواهد که اولاً این لطف خود را ادامه دهد و در هر حال، از روی

تفضل، گناهان بنده اش را ببوشاند. (دعای ۵، ۱۶، ۲۲، ۳۱، ۳۴، ۴۱، ۴۵). ثانیاً در مواقع دشوار قیامت و در حضور

تمامی آفریدگان نیز گناهان بنده را آشکار نسازد. (دعای ۱۱، ۳۲)

—صلوات؛

صلوات بر محمد و آل محمد علیهم السلام، بیش از تمام دعاها در صحیفه ی سجادیه تکرار می شود، به گونه ای

که اکثر موارد، در صدر و ذیل و متن دعا، بارها این دعای مستجاب و والا قدر، بیان می شود و دیگر حاجات و

نیازهای انسان، در جوار آن، درخواست می گردد.

امام سجاد علیه السلام، از خداوند متعال می خواهد که این صلوات را بی پایان و مستمر قرار دهد. (دعای ۳۲، ۱۳)

البته سود این درود و صلوات به خود ما می رسد، (دعای ۴۵). از جمله این که وسیله ی استجاب دعاهای ما

است. (دعای ۱۳) از خدا می خواهیم که بیش از هر بنده و آفریده ای بر محمد و آل محمد، درود فرستد. (دعای

۴۵) و این، ادای بخشی از حقوقی است که بر ما دارند، از جمله نعمت هدایت و نعمت نجات بخشی ما. (دعای

۳۱) بدین رو، امام سجاد علیه السلام پس از دعای عید قربان، فرموده است که نیازهای خود را به درگاه خدای متعال

عرضه کنید و پس از آن هزار بار بر محمد و آل محمد درود فرستید، چنان که حضرتش خود چنان عمل می کرد.

(دعای ۴۸)

گستره ی بحث صلوات و درود، در بخش دوم دعای عرفه (دعای ۴۷) بیش از همه مطرح است. (دعای ۴۷)

سخن از کامل ترین برکت ها، سودمندترین رحمت ها، درودی فزاینده که فزاینده تر از آن نباشد، درودی که از

رضوان الهی درگذرد و پیوستگی آن به بقای الهی پیوند خورد، درودی که مانند کلمات الهی پایان نپذیرد، درودی که چندین برابر شود و همراه با گردش روزگار، مضاعف گردد، درودی هم وزن عرش و مادون آن، به اندازه ی آسمان ها و مافوق آنها، به شماره زمین ها و آنچه زیر آنها و آنچه میان آنهاست، درودی که خدا را پسند آید و ... در میان است.

علاوه بر آن، درود بر امامی از شمار امامان علیهم السلام مطرح می شود که خداوند، دین خود را به وسیله ی او تأیید می بخشد، پناهگاه مؤمنان، رشته ی نجات متمسکان، و نور عالمین است. امام سجاد علیه السلام از خدا می خواهد که او را به فتح آسان برساند، در کنف حفظ خود حمایت کند، با ملائکه خود یاری رساند، کتاب و حدود و شرایع و سنت های رسول خود را به دست او برپا دارد، معالم دین الهی را که ستمگران از میان برده اند، حیات دوباره بخشد، زنگار ستم را بزداید و کسانی را که از راه راست الهی به بیراهه می روند، ارشاد فرماید.

امام سجاد علیه السلام، نه تنها بر پیامبر و اهل بیت علیهم السلام درود می فرستد، بلکه درود الهی را برای کسانی می خواهد که مقام اهل بیت را به خوبی شناخته و پذیرفته اند، راه آنها را پی می گیرند، از ولایتشان جدا نمی شوند، در برابر امرشان تسلیم هستند، در راه طاعتشان می کوشند، چشم به راه دولت حقه ایشانند و به سوی آن روزگار، دیده دوخته اند.

به نظر می رسد که این عبارت ، در وصف حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه باشد، چنان که ویژگی های یاد شده بر آن دلالت دارد . به هر حال، پیوند قلبی و زبانی و عملی با خاندان نور - که صلوات، نشانه ی بارز آن است - مهم ترین راه برای بهسازی درون و برون فرد و جامعه ای است که در مسیر تعالی معنوی پیش می رود.

نتیجه گیری

انسان، برترین آفریده خداوند و والاترین نشانه قدرت اوست. تمام زمینه های رشد و کمال در وجود انسان نهاده شده است تا به مقام خلیفه الهی برسد و این هدف جز با تربیت دینی و اخلاقی ممکن نیست. هدف از رسالت انبیا و امامان معصوم علیهم السلام نیز فراهم کردن زمینه های رشد و تعالی انسان و رهانیدن او از گمراهی ها و هدایت به سوی نور است. اگر این تحول مقدس بر اساس تربیت الهی در انسان تحقق نیابد، انسان در مرتبه حیوانی اش می ماند و در جهت سیر نزولی گام برمی دارد. همه تلاش انبیا و همت معصومان علیهم السلام این بوده است که انسان تربیت کنند.

منابع و ماخذ

*قرآن كريم

صحيفه سجديه

فصلنامه ى سفينه، شماره ٨، ويژه صحيفه سجديه،

اسناد و مشايخ راويان صحيفه كامله، علوم حديث،

مظفر، محمد حسين؛ الدليل الى موضوعات الصحيفه السجديه،

مجلسى، محمد باقر؛ بحار الانوار